

Piotr Kroll

ORCID: 0000-0001-7983-1584

Wydział Historii UW

Służba dyplomatyczna Hetmanatu kozackiego za rządów Piotra Doroszenki (przypadek Ostafiego Astamatego Ginowskiego)

**Diplomatic Service of the Cossack Hetmanate
during the Rule of Petro Doroshenko. The Case
of Ostafi Astamates Ginowski**

Abstrakt

Artykuł poświęcony jest analizie organizacji służby dyplomatycznej Hetmanatu kozackiego w okresie rządów Piotra Doroszenki (1665–1676), ze szczególnym uwzględnieniem działalności Ostafiego Astamatego Ginowskiego – dyplomaty greckiego pochodzenia będącego na służbie u wspomnianego hetmana. Celem artykułu jest ukazanie organizacji i funkcjonowania aparatu dyplomatycznego państwa kozackiego, doboru kadr oraz roli, jaką odgrywała dyplomacja w polityce zagranicznej Doroszenki, a także zwrócenie uwagi na zmiany, jakie w tej sferze funkcjonowania państwa zaszły od czasów rządów Bohdana Chmielnickiego. Autor podkreśla, że w czasach tego hetmana dyplomacja miała znaczenie większe niż działania wojenne, a rozwój służby dyplomatycznej był reakcją na trudne położenie geopolityczne Ukrainy. Artykuł przedstawia strukturę kancelarii wojskowej, rolę poszczególnych instytucji państwa kozackiego w tworzeniu

i realizacji polityki zagranicznej, charakter misji oraz problemy kadrowe, w tym niedobór tłumaczy i specjalistów. Autor omawia też konkretne misje i postacie dyplomatów, ukazując ich pochodzenie, doświadczenie oraz powody, dla których zostali wybrani. Szczególne miejsce zajmuje tu Ostafii Ginowski, którego kariera pokazuje, jak osoby spoza elity mogły odgrywać kluczową rolę dzięki kompetencjom i lojalności. Autor dochodzi do wniosku, że choć Doroszenko nie osiągnął zakładanych celów politycznych, jego służba dyplomatyczna była jednym z najsprawniej funkcjonujących organów państwa.

Słowa kluczowe: Hetmanat kozacki, Piotr Doroszenko, dyplomacja kozacka, Ostafii Astamaty Ginowski

Abstract

Cossack Hetmanate during the reign of Petro Doroshenko (1665–1676), with particular emphasis on the activities of Ostafii Astamate Ginovsky – a diplomat of Greek origin in the service of the Hetman. The aim of the article is to present the organisation and functioning of the Cossack state's diplomatic apparatus, the selection of personnel and the role played by diplomacy in Doroshenko's foreign policy, as well as to draw attention to the changes that took place in this sphere of state functioning since the reign of Bohdan Khmelnytsky. The author emphasises that during the reign of this Hetman, diplomacy took precedence over warfare, and that the development of the diplomatic service was a reaction to Ukraine's difficult geopolitical position. The article outlines the structure of the military chancellery, the role of the various institutions of the Cossack state in the creation and implementation of foreign policy, the character of missions and personnel issues, including the shortage of translators and specialists. The author also discusses specific missions and individual diplomats, showing their backgrounds, experience and reasons for their selection. Of particular note here is Ostafii Ginovsky, whose career shows how those outside the elite were able to play a key role through competence and loyalty. The author concludes that although Doroshenko did not achieve his political goals, his diplomatic service was one of the most efficient organs of the state.

Keywords: Cossack Hetmanate, Petro Doroshenko, Cossack diplomacy, Ostafii Astamaty Ginovsky

Intensywny proces budowy państwa kozackiego – Hetmanatu – który nabierał tempa od samego początku powstania Bohdana Chmielnickiego, nieuchronnie traktował jako najważniejsze zadanie zapewnienie

zewewnętrznej suwerenności państwowej oraz pełnoprawnej podmiotowości w systemie stosunków międzynarodowych, które kształtowały się w Europie w połowie XVII wieku. Sukces w rozwiązaniu tych zadań w skrajnie niekorzystnej sytuacji geopolitycznej, kiedy interesy żadnego z krajów – czy to sąsiadujących z kozacką Ukrainą, czy to największych ówczesnych potęg europejskich – nie przewidywały istnienia niezależnego nowo utworzonego państwa wymagał od ukraińskich władz organizacji skutecznej służby dyplomatycznej, która byłaby w stanie realizować politykę zagraniczną hetmanów kozackich.

Dziś historiografia ma pewną tradycję badań dotyczących kształtowania się i funkcjonowania instytucji ukraińskiej dyplomacji w drugiej połowie XVII wieku¹, a nadal największym problemem, z którym borykają się naukowcy zajmujący się tą tematyką, jest brak odpowiedniej bazy źródłowej. Zniszczenie archiwum centralnych instytucji państwowych Hetmanatu doprowadziło do właściwie niemal całkowitej utraty tej części ukraińskiego materiału dyplomatycznego, którego zawartość mogłaby rzucić światło na proces powstawania oficjalnych dokumentów dyplomatycznych, przebieg ceremonii przyjmowania zagranicznych posłów oraz procesów negocjacyjnych, przygotowywanie i zawieranie układów, organizację poselstw i ich funkcjonowanie, poznanie stanowisk hetmana i elity władzy (rada starszyzny, poszczególni przedstawiciele starszyzny generalnej i pułkowników) oraz charakter ich interakcji w ustalaniu kierunków polityki zagranicznej. Odtworzenie tych wydarzeń jest możliwe tylko przy wykorzystaniu informacji pochodzących z pokrewnych źródeł lub dokumentacji dyplomatycznej, przechowywanej w archiwach zagranicznych (Wiedeń, Paryż, Wenecja, Rzym, Moskwa)².

1 Najlepiej opracowana jest dyplomacja B. Chmielnickiego. Szerzej na ten temat, w tym też spis literatury, zob. Валерій Смолій, Валерій Степанков, Віктор Горобець, Тарас Чухліб, *Дипломатія Українського Гетьманату в міжнародних політичних комбінаціях раннього нового часу* (Київ: Інститут історії України НАН України, 2022), rozdz. IV (*Дипломатичне протистояння з Річчю Посполитою. Укладення договору з Російською державою, 1648–1654*) i rozdz. V (*Дипломатія в обстоюванні зовнішнього суверенітету та досягненні з'єднання українських земель у складі національного державного організму, 1654–1657*). Zob. też Федір Шевченко, „Дипломатична служба на Україні під час Визвольної війни 1648–1654 pp.”, w *Історичні джерела та їх використання*, red. Иван Лукич Бутич (Київ: Наукова думка, 1964), вип. 1, 81–113.

2 Najlepszym przykładem wykorzystania materiałów źródłowych przechowywanych w zagranicznych archiwach do drobiazgowego odtworzenia przebiegu wydarzeń związanych z dyplomacją czasów B. Chmielnickiego jest praca Ярослав Федорук, *Віленський договір 1656 року: Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття* (Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2011).

Jak już wspomniałem wyżej, najlepiej opracowana jest historia dyplomacji czasów Bohdana Chmielnickiego. Również czasy jego następcy, Iwana Wyhowskiego, doczekały się kilku poważnych analiz działań dyplomatycznych tego hetmana i jego polityki zagranicznej³. Również niezwykle prężna działalność dyplomatyczna kolejnego z hetmanów, Piotra Doroszenki, została omówiona w jego trzech biografiach⁴. Pozostali hetmani nie prowadzili już tak aktywnej polityki zagranicznej, ograniczając ją do relacji ze swoim zwierzchnikiem (królem lub carem) oraz kontaktów z Chanatem Krymskim jako najważniejszym czynnikiem wojskowym w zmaganiach pomiędzy różnymi hetmanami kozackimi. Na drobiazgowie badania czeka nadal kwestia funkcjonowania aparatu dyplomatycznego, który tę politykę realizował. Niniejszy artykuł ma po części wypełnić tę lukę, skupia się bowiem na ludziach dyplomacji kozackiej czasów Piotra Doroszenki. Celem tekstu jest zbadanie organizacji aparatu dyplomatycznego za jego rządów oraz poszukanie odpowiedzi na pytanie o zależność sukcesów w polityce zagranicznej lub też ich braku od doboru kadr. Istotnym punktem będzie również przyjrzenie się temu, czy dyplomacja kozacka różniła się od tej, którą dysponował i wykorzystywał Bohdan Chmielnicki.

Rozwój służby dyplomatycznej kozackiej Ukrainy przebiegał w niezwykle wymagających warunkach geopolitycznych XVII wieku, w których nowo utworzone państwo dążyło do utrzymania suwerenności

3 Prace Wiktora Horobca, Borysa Florija, Tatiany Jalowlewej oraz Piotra Krolla. Віктор Горобець, *Еліта козацької України в пошуках політичної легітимзації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1665* (Київ: Інститут історії України НАН України, 2001); *idem*, „Українська зовнішня політика напередодні та в часи війни з Російською державою (1657–1659 рр.)”, w „*Істину встановлює суд історії*”. Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка, том 2. Наукові студії, red. Валерій Смолій (Київ: Інститут історії України НАН України, 2004), 233–275; Борис Флоря, *Русское государство и его западные соседи (1655-1661 гг.)* (Москва: Индрик, 2010); Тетяна Яковлева, *Гетьманищина у другій половині 50-х років XVII століття. Причини і початок Руїни* (Київ: Основи, 1998); Piotr Kroll, *Od ugody hadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwą w latach 1658-1660* (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2008). Zob. też Андрій Бульвінський, „Дипломатичні зносини України в період гетьманування Івана Виговського (серпень 1657 – серпень 1659 рр.)”, *Український історичний журнал* 1 (2005): 125–138 (wykaz poselstw przybyłych do hetmana i wysłanych przez niego).

4 Дмитро Дорошенко, *Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності* (Нью-Йорк: The Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., Inc, 1985); Jan Perdenia, *Piotr Doroszenko a Polska* (Kraków: Universitas, 2000); Валерій Смолій, Валерій Степанков, *Петро Дорошенко. Політичний портрет* (Київ: Темпора, 2011). О негосціях з Москвою zob. też prace Borysa Florii: Борис Флоря, *Внешинополитическая программа А. Л. Ордина-Нащокина и попытки ее осуществления* (Москва: Индрик, 2013); *idem*, *Россия и Левобережное гетманство в конце 60-х – начале 70-х годов XVII в.* (Москва: Индрик, 2024).

oraz uzyskania uznania na arenie międzynarodowej. Struktura dyplomatyczna opierała się na tradycjach kozackich, jednocześnie wykazując pewne inspiracje dyplomatyczną kulturą Rzeczypospolitej⁵. W pierwszych latach rządów Chmielnickiego kierowanie polityką zagraniczną spoczęło w rękach hetmana, który uwzględniając sytuację geopolityczną, określał jej priorytety oraz sprawował praktyczne kierownictwo w relacjach dyplomatycznych. Decydował, do jakiego kraju miały być wysyłane poselstwa, tworzył ich skład, udzielał ustnych oraz pisemnych wskazówek dla swoich dyplomatów, wysłuchiwał ich raportów, aktywnie uczestniczył w przygotowywaniu korespondencji dyplomatycznej i opracowywaniu propozycji układów, poświadczając je swoim podpisem. Nie działał jednak sam, bo drugą instytucją, która odgrywała rolę w kreowaniu polityki zagranicznej, były rady – generalna i starszyzna⁶. Do kompetencji drugiej z nich należało rozstrzyganie kwestii nadzwyczajnej wagi – takich jak zawieranie lub rozwiązywanie umów sojuszniczych, ogłaszanie stanu wojny itp. Rada generalna odgrywała znaczącą rolę w zawieraniu układów o szczególnym znaczeniu dla państwa kozackiego. Jej zadaniem była ich akceptacja (nie brała więc udziału w pracach nad treścią aktów), co legitymizowało je w oczach społeczeństwa Hetmanatu. Niektórzy hetmani – przede wszystkim Bohdan Chmielnicki, ale także Demian Mnohohryshny (1669–1762) i Iwan Samojłowycz (1672–1687) – skupili w swoich rękach pełnię władzy w zakresie kreowania i realizacji polityki zagranicznej, a krąg osób dopuszczonych do tej sfery działalności państwa, poza nielicznymi wyjątkami, był bardzo mocno ograniczony do najbliższych współpracowników⁷. Uległo to zmianie w czasach hetmaństwa Piotra Doroszenki (1665–1676), ostatnim okresie aktywności dyplomacji kozackiej, która intensywnością działań i kontaktów porównywana jest do czasów Bohdana Chmielnickiego. Hetman ten dopuścił starszyznę do współdecydowania w kwestiach polityki zagranicznej, co

5 Смолий, *Дипломатія Українського Гетьманату*, 87.

6 Na temat kompetencji obu rad zob. Віктор Горобець, *Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України* (Київ: Інститут історії України НАН України, 2009), 17–29 (tam też starsza literatura dotycząca tego zagadnienia).

7 Takim wyjątkiem była organizacja w lutym 1654 roku misji do Moskwy Pawła Tetery i Samoїła Bohdanowicza Zarudnego. Jej przygotowaniem zajmowała się rada starszyzny, w niepełnym co prawda składzie, ale było to spowodowane tym, że część pułkowników przebywała wtedy przy wojsku, broniąc zachodniej granicy Hetmanatu przed armią koronną.

było konsekwencją słabszej pozycji przywódcy państwa powoływanego z wyborów i uzależnionego od poparcia kozackiej elity władzy⁸.

Centralną strukturą zarządzającą, w której koncentrowała się cała rutynowa praca dyplomatyczna, była Generalna Kancelaria Wojskowa, kierowana przez pisarza generalnego, odpowiedzialna za przygotowywanie dokumentów dyplomatycznych, prowadzenie korespondencji oraz opracowywanie tekstów traktatów pokojowych lub ich propozycji. Na bezpośrednie polecenie hetmana w kancelarii przygotowywano instrukcje dla posłów. Generalna Kancelaria Wojskowa pełniła również funkcję państwowego archiwum dyplomatycznego, ponieważ przechowywano tam zarówno bieżącą dokumentację dyplomatyczną, jak i akty z poprzednich lat. Niemniej jednak niektóre, najważniejsze z nich, hetman przechowywał u siebie, w „szufladzie”. Czasami ważne dokumenty dyplomatyczne musiano przepisywać kilkakrotnie, co wymagało od pracowników kancelarii takich cech jak uwaga i szybkość działania. Z biegiem czasu zaczęli się oni specjalizować w określonych obszarach prowadzenia dokumentacji dyplomatycznej. Na przykład w kancelarii hetmana Doroszenki istniało specjalne stanowisko sekretarza „tajnych spraw”⁹. Bezpośrednio pracą kancelarii kierował rejent, mianowany przez hetmana, który nie rzadko powierzał mu także misje dyplomatyczne. Personel składał się ze starszych i młodszych kancelistów, którzy byli mianowani przez hetmana na wniosek pisarza generalnego. Na stanowisko kancelisty przyjmowano absolwentów Kolegium Kijowskiego lub szkoły brackiej¹⁰. Mimo ograniczonej liczebności personelu kancelarii (w 1657 roku pracowało w niej 12 starszych kancelistów) oraz braku rozwiniętej biurokracji system ten charakteryzował się wysoką efektywnością¹¹.

W swoich działaniach Piotr Doroszenko, w przeciwieństwie do Bohdana Chmielnickiego, skupiał się przede wszystkim na dyplomacji, rzadko realizując swoją politykę przy pomocy wojska (zwłaszcza w drugim

8 Stało się to już za czasów I. Wyhowskiego, który dzięki poparciu elity zdobył władzę w Hetmanacie. Obiecał wtedy, że nie podejmie żadnej decyzji bez konsultacji i zgody rady starszyzny.

9 H. Hładki do I. Samojłowicza, Mirhorod 12 II 1676 r., *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России*, т. XII, red. Николай Костомаров (Санкт-Петербург: Типография брат. Пантелеевых, 1882), 529.

10 Do młodszych kancelistów zaliczano podpisków, protokolantów, archiwistów, kopsistów, tłumaczy i pomocników.

11 Іван Джиджора, „До історії Генеральної Військової Канцелярії”, *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка* 107 (1912): 39–51; Анатолій Козаченко, *Органи державної влади і управління України другої половини XVII ст.* (Харків: Національна Юридична Академія України імені Ярослава Мудрого, 2001) [rozprawa doktorska na prawach rękopisu], 82–84.

окресі своїх rządów, czyli в latach 1670–1676). Było to spowodowane znacznym zmniejszeniem się potencjału militarnego państwa kozackiego na Prawobrzeżu, a tym samym osłabieniem jego możliwości mobilizacyjnych. Doroszenko starał się więc osiągnąć swoje cele metodami dyplomatycznymi, dążąc, podobnie jak jego wielki poprzednik, do pozyskania sojusznika, który pomoże mu osiągnąć upragniony cel – zjednoczenie Ukrainy i umocnienie na jej terytorium niezależnego państwa kozackiego w dawnych granicach ruskich. Te projekty dały impuls dla rozwoju kozackiej dyplomacji (po okresie stagnacji pod rządami Jerzego Chmielnickiego i Pawła Tetery). W pierwszym okresie rządów (do przełomu 1666/1667, czyli momentu zawarcia rozejmu andruszowskiego), jako doświadczony dyplomata, nowo wybrany hetman nie mógł nie zrozumieć, że nie będzie w stanie zjednoczyć obu części Ukrainy bez wsparcia wojskowego i dyplomatycznego ze strony Rzeczypospolitej i Krymu¹². Rozpoczęcie negocjacji polsko-moskiewskich, które zakończyły się zawarciem rozejmu andruszowskiego, sprawiło, że w swoich koncepcjach politycznych oparł się najpierw na ścisłej współpracy z Krymem, a potem na uzyskaniu realnego wsparcia ze strony Porty jako jedynej siły zdolnej wpłynąć na chana i w istniejących warunkach geopolitycznych, po układzie andruszowskim, sprzyjać realizacji idei jedności państwa kozackiego (tę na krótko osiągnięto w pierwszej połowie 1668 roku, po zabiciu hetmana lewobrzeżnego Iwana Brzuchowieckiego i podporządkowania się Doroszence pułków zadnieprzańskich)¹³. Zawarcie układu z sułtanem w marcu 1669 roku nie wpłynęło na zmianę w polityce hetmana¹⁴. Do 1672 roku nie mógł on liczyć na militarne zaangażowanie się

12 Szerzej na ten temat: Смолій, *Петро Дорошенко*, 91–143; Смолій, *Дипломатія Українського Гетьманату*, 251–264.

13 Даріюш Колодзейчик, „Tertium non datur? Турецька альтернатива в зовнішній політиці козацької держави”, в *Гадяцька унія 1658 року*, red. Павел Сохань (Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2008), 68–80; Dmytro Doroszenko, Jan Rypka, „Hejtman P. Doroszenko a jeho turecká polityka”, *Časopis Národního Musea* 1-2 (1933): *passim*; Victor Ostapchuk, „Cossack Ukraine in and out of Ottoman orbit, 1648–1681”, w *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, red. Gábor Kármán, Lovro Kunčević (Leiden–Boston: Brill, 2013), 123–153; Тетяна Григор'єва, „Турецьке підданство гетьмана Петра Дорошенка. умови та церемоніал його визнання”, *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка* 270 (2017): 449–475; Tetiana Grygorieva, „Ottoman Protection of Cossack Ukraine under Hetman Petro Doroshenko: Between Legal Aspects and Actual Practice”, w *Tributaries and Peripheries of the Ottoman Empire*, red. Gábor Kármán (Leiden–Boston: Brill, 2020), 240–263; Смолій, *Петро Дорошенко*, 145–218.

14 Szerzej na ten temat zob. Микола Крикун, „Корсунська козацька рада 1669 року”, w *idem*, *Між війною і радіою Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII століття. Статті і матеріали* (Київ: Критика,

swojego nowego sojusznika, więc starał się utrzymać poprawne stosunki z Rzeczpospolitą (którą hetman traktował jako ewentualną alternatywę dla układów z sułtanem¹⁵) i Moskwą¹⁶. Celem tych działań było niedopuszczenie do podjęcia przez oba państwa (a zwłaszcza Rzeczpospolitą) kroków wojennych wobec Hetmanatu. W tym okresie pogorszyły się też stosunki z Chanatem Krymskim, który z wielkim niezadowoleniem przyjął fakt podporządkowania się Hetmanatu sułtanowi i w latach 1668–1671 pozostawał we wrogich stosunkach z Doroszenką, wspierając opozycyjnie do niego nastawioną Sicz, a od 1669 roku także część starszyzny prawobrzeżnej z Michałem Chanenką na czele¹⁷. Działania wojenne, które rozpoczęły się w 1671 roku (kampanią Jana Sobieskiego na Ukrainie), spowodowały – poza zmianami granic w wyniku zwycięstw wojsk tureckich – także ogromne spustoszenie prawobrzeżnej Ukrainy, znacznie ograniczając możliwości mobilizacyjne sił hetmańskich, a tym samym potencjał wojskowy państwa kozackiego. W efekcie Doroszenko był coraz bardziej uzależniony od pomocy tureckiej, co przekładało się też na jego pozycję w relacjach z Portą. Ostatnie lata rządów to nieustanne balansowanie między Rzeczpospolitą, Imperium Osmańskim a Moskwą, która starała się wykorzystać osłabienie hetmana i podporządkować sobie Prawobrzeże. Doroszenko próbował jeszcze negocjować z Janem Sobieskim, a także przy pomocy dyplomacji uratować swoją pozycję w stosunkach z coraz bardziej agresywną Moskwą. Działania te nie zakończyły się sukcesem i 29 września 1676 roku pozbawiony wsparcia protektora hetman zrzekł się buławy na rzecz cara moskiewskiego. Ten pobieżny przegląd wydarzeń związanych z polityką zagraniczną Piotra Doroszenki pokazuje, w jak skomplikowanej sytuacji znajdował się hetman i jak wiele nadziei pokładał w swojej dyplomacji. Ta zaś odgrywała wielką rolę w jego polityce. Pomimo licznych wyzwań kozacka służba dyplomatyczna wyróżniała się jako jedna z najbardziej skutecznych insty-

2006), 249–282; Тарас Чухліб, „Відповідь Українського гетьманату на російсько-польські домовленості в Андрусові 1667 р.”, *Україна в Центральній-Східній Європі* 3 (2003): 193–206.

15 Oczywiście pod warunkiem zawarcia porozumienia na warunkach układu hadziackiego, poszerzonych o pewne dodatkowe postanowienia.

16 Perdenia, *Piotr Doroszenko*, 79–261; Jarosław Stolicki, „Elity Rzeczypospolitej wobec Kozaczyzny w latach 1669–1670”, w *Україна та Росія: проблеми політичних і соціокультурних відносин*, red. Валерій Смолій (Київ: Інститут історії України НАН України, 2003), 252–267; Jarosław Dąbrowski, „Próby rozwiązania konfliktu kozackiego w latach 1648–1672 przez polskie elity polityczne”, *Соціум. Альманах соціальної історії* 7 (2007): 143–160.

17 Zob. Piotr Kroll, „Między Warszawą, Moskwą a Stambułem – polityka zagraniczna Piotra Doroszenki w latach 1670–1672”, *Textus et Studia* 4 (2024): 165–197.

tucji Hetmanatu, dostosowując się do dynamicznie zmieniających się warunków politycznych i geopolitycznych aż do początku XVIII wieku.

Jak zatem wyglądała służba dyplomatyczna Hetmanatu? Jej specyfika przewidywała szereg kryteriów doboru personelu wykonawczego, w szczególności wymagała od osób zaangażowanych w określone zadania dyplomatyczne posiadania określonego zestawu cech, wiedzy i umiejętności, które były zdeterminowane funkcjonalnym ukierunkowaniem wykonywanej pracy. W związku z tym potencjał kadrowy był strukturalnie podzielony na kilka szczebli pracowników¹⁸. Niższe i średnie rangi były bezpośrednio związane ze znajomością języków obcych, przede wszystkim polskiego, rosyjskiego, łaciny, tureckiego i tatarskiego. Wynikało to ze wzmożenia działań w zakresie polityki zagranicznej (zwłaszcza w okresie Chmielnickiego i Doroszenki), której towarzyszyła intensywna korespondencja międzypaństwowa, przyjmowanie i wysyłanie do władców sąsiednich państw misji poselskich, wysłanników i gońców¹⁹.

W czasach Bohdana Chmielnickiego najbardziej brakowało specjalistów biegle władających językami orientalnymi, co doprowadziło do praktyki angażowania cudzoziemców, w szczególności greckich i ormiańskich kupców, często określanych w źródłach jako „butowie” lub „tłumacze”. Zнали nie tylko języki obce, ale dobrze orientowali się w specyfice krajów, które odwiedzali, potrafili radzić sobie w trudnych sytuacjach i posiadali umiejętności negocjacyjne. Dlatego często byli zaangażowani jako „gońcy” w eskorcie zagranicznych gości i posłów oraz odgrywali rolę posłańców hetmana do władców i dygnitarzy innych krajów. Jednocześnie osoby te nie do końca spełniały stawiane im wymagania i nie zawsze mogły cieszyć się pełnym zaufaniem rządzących. W związku z tym większość z nich mogła kwalifikować się jedynie do niższej rangi w sferze dyplomatycznej²⁰.

W okresie hetmaństwa Piotra Doroszenki nie występował problem, jaki pojawił się na początku funkcjonowania państwowości kozackiej, czyli braku wykwalifikowanych tłumaczy. Obecność ludzi znających języki takie jak turecki i tatarski jest anonsowana w źródłach – był nim jeden z bohaterów niniejszego artykułu Ostafi Astamanty Ginowski czy wzmiankowany w składzie delegacji na rozmowy polsko-tatarskie w Manaczynie latem 1675 roku Wasyl But tłumacz²¹. Specjaliści

18 Шевченко, *Дипломатична служба*, 102.

19 Смолій, *Дипломатія Українського Гетьманату*, 98.

20 Шевченко, *Дипломатична служба*, 102–104.

21 I. Samojłowycz do cara (list otrzymany w Moskwie 17 XII 1675 r.), Акты ЮЗР, XII, 378; Смолій, *Петро Дорошенко*, 559.

ci zajmowali wysoki szczebel w hierarchii służbowej i pracowali jako tłumacze i sekretarze poselstw.

W przeciwieństwie do czasów Chmielnickiego w okresie końca lat 60. i w latach 70. XVII wieku nastąpił wyraźny podział na „wielkich” posłów, posłów i wysłanników wraz z jasnym określeniem zakresu uprawnień poszczególnych kategorii członków służby dyplomatycznej. I tak, wysłannikom powierzano przewóz korespondencji dyplomatycznej, informowali oni (zgodnie z instrukcjami otrzymanymi od hetmana) stronę przyjmującą o stanie spraw na kozackiej Ukrainie, a także mogli podejmować negocjacje w niektórych (najczęściej drobnych) kwestiach stosunków międzypaństwowych. Posłowie, a zwłaszcza „wielcy posłowie”, byli delegowani do wykonywania ważnych zadań dyplomatycznych i tylko oni byli upoważnieni do zawierania umów i traktatów. Misję wysłanników pełnili zazwyczaj setnicy, oficerowie pułkowi, a niekiedy nawet doświadczeni Kozacy, podczas gdy posłami i „wielkimi” posłami byli pułkownicy i starszyzna generalna²². Ten zwyczaj ukształtował się w czasach rządów Bohdana Chmielnickiego i utrzymał się w okresie, kiedy władzę nad Prawobrzeżną Ukrainą sprawował Piotr Doroszenko. Ten hetman ważniejsze misje powierzał starszyźnie odpowiednio wysokiej rangi. Było to zgodne z panującą wtedy opinią, że dyplomaci powinni pochodzić ze znamienitych i szlacheckich rodów²³. Misje na sejmy Rzeczypospolitej, których celem miało być przedstawienie propozycji układu polsko-kozackiego, powierzał takim osobom jak pułkownicy czehryński Prokop Bereżecki i pawłocki Jarosz Hrycenko (marzec – kwiecień 1666 roku)²⁴, były obożny generalny Iwan Demidenko (sejm koronacyjny króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego jesień 1669)²⁵, pisarz generalny Michał Wujachewycz i były sędzia generalny Herman Hapanowycz (delegacja kozacka na komisję ostrogską 1670)²⁶, sędzia generalny Jarema

22 Смолій, *Дипломатія Українського Гетьманату*, 100.

23 Тетяна Григор'єва, „Якості та функції дипломата у ранньомодерний період в уявленнях теоретиків та у практичних інструкціях послам з Речі Посполитої до Османської імперії в XVII ст.”, *Соціум. Альманах соціальної історії* 4 (2004): 31–33.

24 Микола Крикун, „Інструкція послам Війська Запорозького на Варшавський сейм 1666 року і відповідь на неї короля Яна Казимира”, в Крикун, *Між війною і радою*, 209–211.

25 Смолій, *Петро Дорошенко*, 214; Perdenia, *Piotr Doroszenko*, 188–192.

26 Валерій Степанков, „Острозька комісія 1670 року: Передумови, хід, наслідки”, в *Україна крізь віки: Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смолія*, ред. Олександр Онищенко (Київ: Інститут історії України НАН України, 2010), 481–512; Смолій, *Петро Дорошенко*, 245; Perdenia, *Piotr Doroszenko*, 225

Petranowski i asawuła generalny Michał Charpan (sejm jesienny 1670 roku)²⁷. Podobnie było w przypadku ważnych misji do sułtana tureckiego. Na ich czele stawali oboźny generalny Michał Radkiewicz-Portianka (dwukrotnie, pierwszy raz latem 1667 roku, a drugi raz wiosną 1669 roku)²⁸, pułkownik kalnicki Wasyl Łobojko (sierpień 1669)²⁹, pisarz generalny Łuka Buskewycz i pułkownik braclawski Hrehory Biłohrud (jesień 1668 roku, a Biłohrud ponownie wiosną–latem 1670 roku)³⁰, pułkownik pawołocki Jarosz Hrycenko (koniec 1670 roku)³¹ oraz sędzia generalny Dmytro Czerniawski i oboźny generalny Iwan Hulak (delegacja kozacka na rozmowy polsko-tatarskie w Manaczynie latem 1675 roku)³². Zdarzało się, że podobnej rangi posłowie byli wysyłani do chana: pułkownik braclawski Michał Zeleński (luty 1667), asawuła generalny Demian Piljaj (marzec 1668 roku), pułkownik korsuński Fedir Kandyba (lipiec 1671). W okresie rządów Doroszenki zmalała aktywność dyplomatyczna wobec Moskwy. Hetman kontakty z carem utrzymywał za pośrednictwem wojewodów kijowskich oraz przedstawicieli lewobrzeżnego duchowieństwa prawosławnego (arcybiskup czerhniowski Łazar Baranowycz i archimandryta Ławry Peczerskiej Innokenty Gizel) i dopiero pod koniec hetmaństwa, kiedy stało się oczywiste, że pozbawiony pomocy tureckiej hetman zdany jest na podbój Prawobrzeża przez Moskwę, zdecydowano się na wznowienie bezpośrednich kontaktów. Wtedy z misjami udali się zaufany człowiek Doroszenki ataman czehryński Iwan Senkewycz (jesień 1675 roku) i teść hetmana Paweł Janenko-Chmielnicki (styczeń 1676 roku)³³.

Przeglądając się wymienionym postaciom, warto podkreślić, że część z nich miała nie tylko odpowiednio wysoką rangę, ale także doświadczenie

27 Perdenia, *Piotr Doroszenko*, 242.

28 Była to niezwykle ważna misja, bowiem odbyła się po radzie korsuńskiej, na której zapadła decyzja o poddaniu się pod protekcję Imperium Osmańskiego. Portianka na czas tej misji został mianowany hetmanem nakażny, co wyraźnie podkreślało rangę jego misji.

29 Wiadomości z Kamieńca 9 X 1669 r., Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, rkps 2577, k. 61; Дорошенко, *Гетьман Петро Дорошенко*, 262–263.

30 O misji Buskewycza i Biłohruda w 1668 roku zob. Смолий, *Петро Дорошенко*, 169–171. Była to misja o dużym znaczeniu, bowiem posłowie zawieźli do Stambułu propozycję warunków, na jakich strona kozacka zgadzała się przyjąć protekcję turecką.

31 Ekspedycja Kozaka Leska Rudonina setnika tarasowskiego i ur. Raczkowskiego na Ukrainę, Archiwum Główne Akt Dawnych, Libri Legationum syg. 25, k. 193v.

32 I. Samojłowycz do cara, Kijów 20 XI 1675 r., Акты ЮЗР, XII, 352, 354; Janusz Woliński, „Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676, cz. VIII”, *Studia i materiały do historii wojskowości* 15/1 (1969), 280 (z Jaworowa 4 VIII 1675), 282–283 (uniwersał królewski, Jaworów 8 VII 1675 r.).

33 Смолий, *Петро Дорошенко*, 579–580 (misja Senkewycza), 580–581 (poselstwo P. Janenki-Chmielnickiego i Semena Tichego).

w misjach dyplomatycznych. Do tego grona należeli Jarema Petranowski, który wykonywał różnego rodzaju misje dyplomatyczne w czasach Iwana Wyhowskiego, Herman Hapanowicz, będący jednym z posłów kozackich na rozmowy polsko-moskiewskie pod Wilnem w 1656 roku, Hrehory Biłohrud, który brał udział w poselstwie kozackim na sejm 1659 roku, na którym zatwierdzono unię hadziacką, a także był jednym z sygnatariuszy ugody cudnowskiej w 1660 roku, Prokop Bereżecki, który jeździł z misją do króla w 1664 roku, czy Michał Radkiewicz-Portianka, poseł do króla w grudniu 1661 roku.

Doroszenko korzystał jednak nie tylko z przedstawicieli starszyny, ale także z osób zdecydowanie niższej rangi. Iwanowi Demidenkowi w misji na sejm koronacyjny towarzyszył jako drugi poseł Iwan Kowelski, pisarz pułku czerkaskiego. Drugim posłem do sułtana w 1667 roku obok Radkiewicza-Portianki był bliżej nieznany Wyrwa. W marcu 1668 roku do sułtana ruszyło poselstwo w osobach tłumacza Iwana Wasylkowskiego i podpiska kancelarii generalnej Hrehorego Snitkowskiego³⁴. Co ciekawe, było to pierwsze z kilku poselstw, które doprowadziły do podporządkowania się Hetmanatu Prawobrzeżnego sułtanowi w marcu 1669 roku. W sierpniu 1669 roku do Stambułu obok pułkownika kalnickiego Wasyla Łobojka na czele misji poselskiej stanął też pełniący wtedy funkcję pisarza kancelarii generalnej Iwan (Jan) Senkewycz³⁵. W pierwszej połowie kwietnia 1672 roku i w kwietniu 1673 roku do Stambułu pojechali odpowiednio Afanasji (Opanas) Wołoszyn³⁶ i Grek Jan Mordacz³⁷. Ważną osobą w aparacie dyplomatycznym Piotra Doroszenki był Iwan Mazepa, często wysyłany z różnymi misjami na Krym. Pod koniec kwietnia 1674 roku wyruszył do sułtana, ale w drodze został złapany przez podkomendnych Iwana Sirki i przez Sicz trafił do więzienia w Baturynie

34 Крикун, *Корсунська козацька рада*, 251–252.

35 Wiadomości z Krasnopola i Tyśmienicy, VIII 1669, Czart., rkps 2577, k. 59; Смолій, *Петро Дорошенко*, 213. Senkewycz udał się najpierw z Hawryłą Porywajem z misją do chana, a potem odłączywszy się od niego miał dołączyć do Łobojka, który na niego czekał w Białogrodzie.

36 Pułkownik mirhorodzki I. Dubiaha do starszyny generalnej, Mirhorod 18 V 1672, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут рукопису (dalej: НБУВ ІР), ф. II, спр. 13489, k. 59v (druk: Акты ЮЗР, т. IX, ред. Николай Костомаров (Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1877), 887); Perdenia, *Piotr Doroszenko*, 330.

37 Wojewoda kijowski J. Trubecki do cara, Kijów przed 4 V 1673 r., Акты ЮЗР, XI, ред. Николай Костомаров, Геннадий Карпов (Санкт-Петербург: Типография М. Этингера, 1879), 250.

u ówczesnego hetmana lewobrzeżnej Ukrainy Iwana Samojłowycza³⁸. Pod koniec swoich rządów, w pierwszej połowie 1676 roku, kontakt z Portą Doroszenko utrzymywał za pośrednictwem byłego pułkownika zaciężnych serdeniat na swojej służbie, Hnata Szulgi, który w tym okresie znajdował się na żołdzie hospodara mołdawskiego Antoniego Ruseta³⁹. Charakterystyczne było również to, że po Chocimiu kontakty między Czehryniem a Warszawą prowadzone były prawie wyłącznie⁴⁰ za pośrednictwem korespondencji oraz ustnych wiadomości przekazywanych przez zaufanych wysłanników. Było to spowodowane koniecznością utrzymania tych kontaktów w tajemnicy przed Osmanami.

Misje dyplomatyczne często wiązały się z niebezpieczeństwem i zdarzały się przypadki naruszenia immunitetu kozackich dyplomatów. Na przykład na początku 1671 roku polska szlachta zabiła pod Założcami chorążego pułku pawołockiego, a pod Dereżną setnika pułku podolskiego, którzy wracali z negocjacji z hetmanem koronnym Janem Sobieskim⁴¹. W lutym tego samego roku zorganizowano zamach na ukraińskiego posła przy królu Jareme Petranowskiego⁴². Co prawda sam Petranowski zdołał się uratować, ale zginął drugi z posłów, Michał Charpan. Na początku 1670 roku stacjonujący wtedy na leżach zimowych na Ukrainie Tatarzy białogrodzcy zatrzymali i zamordowali posłów hetmańskich, Iwana Demidenkę i Iwana Kowelskiego, powracających z sejmu koronacyjnego⁴³. W 1669 roku rywal Doroszenki w walce o buławę, Piotr Suchowij, nakazał aresztować wysłanych do niego na Sicz posłów hetmana kozackiego i według jednych relacji wszystkich powiesił, a według innych – część odesłał z powrotem, a część zakuł w kajdany i przekazał swojemu protektorowi, chanowi krymskiemu Adilowi Girejowi⁴⁴. W ręce Zaporozców dostał się też Iwana Mazepa wysłany przez Doroszenkę do sułtana pod koniec czerwca 1674 roku. W listopadzie 1667 roku asawuła

38 Олександр Оглоблин, *Гетьман Іван Мазепа та його доба* (New York-Paris-Toronto: ODFFU, Inc; Canadian League For Ukraine's Liberation, Inc, 1960), 15–16.

39 Смолій, *Петро Дорошенко*, 587.

40 Nie licząc dwóch misji do P. Doroszenki władcy lwowskiego Józefa Szumlańskiego.

41 P. Doroszenko do J. Sobieskiego, bm. 17 I 1671 r., *Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, I/1, red. Franciszek Kluczycki (Kraków, Drukarnia „Czasu”, 1880), 613.

42 Ze Lwowa 6 martii 1671, Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Pinoccich, rkps 16, k. 20. Napadu miał dokonać syn sędziego podolskiego Krzysztofa Kaweckiego.

43 P. Doroszenko do króla Michała, Czehryn 16 I 1670 r., Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, rkps 1957, 70–71; Смолій, *Петро Дорошенко*, 226.

44 D. Mnohohryszny do cara, Baturyn 10 V 1669, Акты ЮЗР, т. VIII, red. Николай Костомаров (Санкт-Петербург: Типография В.В. Пратц, 1873), 161; ceduła do listu P. Doroszenki do G.G. Romodanowskiego, Czehryn 27 IV 1669, *ibidem*, 187.

czerkaski Jarosz, którego Doroszenko wysłał do chana w celu pozyskania poparcia Tatarów na wypadek polskiej ofensywy, nie tylko nie został przyjęty przez Adila Gireja, ale także został na pewien czas aresztowany⁴⁵.

Do personelu dyplomatycznego na służbie hetmana prawobrzeżnej Ukrainy należeli nie tylko przedstawiciele elity władzy, ale także przedstawiciele pułkowych elit kozackich (starszyna pułkowa) oraz kupcy i duchowni. Wspomniano już o zamordowanych wysłannikach do hetmana Jana Sobieskiego, chorążym pułku pawołockiego i setniku pułku podolskiego. Na sejm wiosenny 1670 roku zostało wysłane poselstwo w osobach atamana grodowego czehryńskiego Semen Białocerkiewca i niepełniącego żadnego urzędu Pawła Smardowskiego⁴⁶. Posłem, a może nawet rezydentem, na dworze sułtańskim w 1674 roku był niejaki Hawryło Lisowski⁴⁷, a w 1675 roku – Ostafii Astamaty Ginowski, o którym więcej niżej. Spośród innych przedstawicieli dyplomatycznych niższej rangi można jeszcze wymienić oprócz wspomnianych wyżej Greka Jana Mordaczeja, Iwana Senkewycza, Iwana Mazepy, tłumacza Iwana Wasylkowskiego, podpiska kancelarii Hrehorego Snitkowskiego, a także czehryńskiego atamana Kalocha, pisarza kancelarii humanśkiego Wasyla Koczubeja i pisarza kancelarii generalnej niejakiego Stasia. Większość z nich to ludzie zaufani hetmana albo znający języki kraju, do którego byli wysyłani. Z pewnością jedną z zalet, które predestynowały ich do tego typu zadań, była również łatwość nawiązywania kontaktów i swojego rodzaju obrotność, a także znajomość kraju, do którego udawali

45 HBYB IP, ф. II, спр. 15425-15487, 246; M.J. Złotnicki i Lichocki, rezydenci przy chanie na Krymie do J. Sobieskiego, ok. 15 XII 1667 r., *Pisma do wieku i spraw*, 326–327.

46 Informatia ode mnie Piotra Doroszenka, hetmana Wojska Zaporoskiego posłom, Semenowi Białocerkiewcowi i Pawłowi Smardowskiemu do JKM dana, anno 1670, Archiwum Główne Akt Dawnych, Zbiór Branickich z Sucheja, syg. 33/45, 14–15; Смолий, *Петро Дорошенко*, 228–229. Informację podpisał nie sam hetman, ale – w jego imieniu – pisarz generalny Michał Wujachewycz.

47 P. Doroszenko do H. Lisowskiego, rezydenta przy sułtanie, Czehryn 25 VI 1674 r., Акты ЮЗР, XI, 510-512. Być może pełnił tę funkcję od prawie roku, bowiem zgodnie z doniesieniami polskiego wywiadu z Jass z czerwca 1673 roku właśnie wtedy na dwór sułtański udał się niewymieniony z nazwiska rezydent kozacki. Został przyjęty przez wezyra 5 lipca. Przy czym agent polski stwierdzał, że było to nowy przedstawiciel hetmana, co może sugerować, że dokonano zamiany na tym stanowisku (zob. Смолий, *Петро Дорошенко*, 266). Było to wielce prawdopodobne, gdyż w maju 1669 roku sułtan zobowiązał stronę kozacką do przesłania do Stambułu stałego rezydenta przy swoim dworze. O ustanowieniu rezydentury w Stambule zob. list sułtana Mehmeda IV do P. Doroszenka, 1 (10?) V 1669 r., Акты ЮЗР, IX, 174; Nicolae Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV (Gotha: Friedrich Andreas Perthes Aktiengesellschaft, 1911), 142; Дорошенко, *Гетьман Петро Дорошенко*, 261.

się z misją dyplomatyczną⁴⁸. Pokazuje to wyraźnie przykład Ostafiego Astamatego. Inna rzecz, że korzystanie z ludzi z niższych warstw przez Doroszenkę pod koniec jego rządów, kiedy pogorszyło się jego położenie na Ukrainie i skurczył obszar, który miał pod kontrolą, wynikać mogło z niechęci starszyny kozackiej do podejmowania tego typu misji. W jej środowisku narastało niezadowolenie z polityki hetmańskiej co też mogło wpłynąć na niechęć do działań dyplomatycznych na jego służbie.

Warto zwrócić też uwagę na funkcję stałych misji dyplomatycznych w krajach, z którymi utrzymywano stosunki sojusznicze. Spotykamy się z tym przypadkiem zarówno w odniesieniu do Imperium Osmańskiego, jak też do Państwa Moskiewskiego. Na początku lat 50. XVII wieku w czwartym punkcie projektu ukraińsko-tureckiego traktatu handlowego stwierdzono, że „rezydent wojska zaporoskiego i jego ziem będzie mieszkał w Stambule z należytą czcią i bezpieczeństwem”, aby reprezentować kupców przybyłych z Ukrainy do Porty⁴⁹. Zgodnie z artykułami głuchowskimi zawartymi przez hetmana D. Mnohohrysnego z carem Aleksym Michajłowiczem przewidywano stały pobyt kozackiego rezydenta w Moskwie w „specjalnie urządzonym dworze”⁵⁰. I choć pomysł ten nie został zrealizowany, ale na rozkaz cara dwór dla rezydenta został przygotowany. Jednak w drugiej połowie XVII wieku Ukraina nadal stosowała praktykę wysyłania nadzwyczajnych poselstw w szczególnych przypadkach. Działo się tak, gdy istniała potrzeba pilnych negocjacji związanych z bezpieczeństwem państwa, zawarciem traktatów pokojowych itp.

Skład i wielkość poselstw zależały od politycznego znaczenia powierzonej im misji dyplomatycznej. Posłańcom, którzy tylko dostarczali listy, towarzyszyło kilku Kozaków („towarzyszy”) i 1–2 służących („czeladnicy”). Orszaki wysłanników składały się z tłumacza, czasem pisarza, 3–8 Kozaków i 3–5 służących (łącznie 10–20 osób). Posłowie dysponowali znacznie liczniejszym personelem (niekiedy na ich czele stały 2 osoby). Oprócz pisarza (sekretarza), buta (tłumacza) i „towarzyszy”,

48 Смолій, *Дипломатія Українського Гетьманату*, 100. Zgodnie z twierdzeniem francuskiego dyplomaty i teoretyka François de Callièresa, autora *De la Maniere de Negocier* najważniejszymi cechami dyplomaty miały być inteligencja i rozważa. „Bez rozumu i rozważi niemożliwa jest racjonalność, a brak ostrożności i racjonalności prowadzi do tego, że ludzie zaczynają polegać wyłącznie na sile”. Zob. Григор'єва, *Якості та функції дипломата*, 31.

49 Pakta z cesarzem tureckim a Wojskiem Zaporoskim i narodem ruskim takie być mają względem handlów na Czarne Morze (1650 r.), w *Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657*, red. Іван Крип'якевич, Іван Бутич (Київ: Видавничий дім „Альтернативи”, 1998), 69.

50 Смолій, *Дипломатія Українського Гетьманату*, 102–103.

często była to starszyzna różnych stopni. Zwiększało to liczbę służących. Przeciętnie łączna liczba członków poselstwa wahała się od 20 do 40 osób⁵¹.

Charakterystycznym zjawiskiem w ukraińskiej praktyce dyplomatycznej w okresie od końca lat 40. do lat 70. XVII wieku było tworzenie przedstawicielskich poselstw, którzy towarzyszyli „wielkim” posłom. W ich orszaku znajdowali się przedstawiciele każdego z pułków. Najczęściej dotyczyło to misji o szczególnie ważnym dla Hetmanatu charakterze (zawieranie ważnych traktatów międzypaństwowych dotyczących statusu Ukrainy kozackiej). Przykładami takich misji są poselstwa w 1659 roku, jedno na sejm Rzeczypospolitej, który ratyfikował unię hadziacką, a drugie późną jesienią do Moskwy w celu rewizji artykułów tzw. nowego traktatu perejasławskiego⁵². Innym przykładem jest poselstwo wiosną 1669 roku do Stambułu w celu sfinalizowania traktatu kozacko-tureckiego (oprócz posłów – tymi byli Michał Radkiewicz-Portianka i Hrehory Biłohrud – w poselstwie wzięło udział po 3 przedstawicieli z 10 prawobrzeżnych i 3 lewobrzeżnych pułków)⁵³. Również w poselstwie na pierwszy sejm 1666 roku głównym wysłannikom towarzyszyli przedstawiciele wszystkich pułków prawobrzeżnych (była to pierwsza oficjalna misja dyplomatyczna za rządów Piotra Doroszenki, który pokładał w niej wielkie nadzieje na uregulowanie statusu Ukrainy w ramach Rzeczypospolitej)⁵⁴.

Były to liczne orszaki. Wspomniane już poselstwo pułkowników Piotra Doroszenki i Andreja Odyńca do Moskwy późną jesienią 1659 roku liczyło 153 osoby, a na ratyfikację traktatu w Hadziaczu udała się misja dyplomatyczna licząca 400 osób. Jednak najbardziej reprezentatywna w całej nowożytnej historii ukraińskiej dyplomacji była podróż do Moskwy w 1665 roku delegacji, w skład której wchodziło 535 osób pod przewodnictwem hetmana Iwana Brzuchowieckiego. Towarzyszyli mu przedstawiciele duchowieństwa, starszyzna generalna, kilku pułkowników, przedstawiciele pułkowej starszyny, delegaci miast oraz zastęp służby i asysta wojskowa⁵⁵.

Dużą wagę przywiązywano do sporządzania dokumentacji dyplomatycznej, bez której żadne poselstwo nie było uznawane za posiadające

51 *Ibidem*, s. 103.

52 Дорошенко, *Гетьман Петро Дорошенко*, 248–249 (poselstwo A. Odyńca i P. Doroszenki do Moskwy)

53 Крикун, „Корсунська козацька рада”, 272–273.

54 Крикун, „Інструкція послам Війська Запорозького на Варшавський сейм 1666 року”, 209–210.

55 Віктор Горобець, *Гетьман Брюховецький. Життя у славі, владі та ганьбі* (Київ: Парламентське видавництво, 2019), 218–222.

pełnomocnictwa. Jej ważnym elementem były listy skierowane do monarchów, ich przedstawicieli na Ukrainie⁵⁶ i ważnych osobistości w życiu danego kraju (hetmani i kanclerze koronni w Rzeczypospolitej, członkowie Dywanu w Turcji, bejowie w Chanacie), a także dowódców przybyłych na Ukrainę posiłków wojskowych (głównie tatarskich). Listy były przygotowywane w kancelarii wojskowej przez pisarzy, ale za zgodą, a czasem nawet z udziałem hetmana. Piotr Doroszenko pozostawił po sobie liczną korespondencję, przede wszystkim z polskimi monarchami, hetmanem (a później też królem) Janem Sobieskim, a także z carskimi wojewodami w Kijowie. Krąg jego korespondentów był jednak znacznie szerszy, choć listy już nie tak częste. Do tej grupy należeli inni przedstawiciele magnaterii koronnej i litewskiej z podkanclerzem Andrzejem Olszowskim na czele. Badacze zwracają uwagę na zróżnicowanie stylu listów pisanych do władców, z uwzględnieniem obowiązującej w nich etykiety. Przykładowo listy do króla polskiego cechowały się wyrafinowaną grzecznością i szlachecką dosadnością, używaniem zwrotów powszechnie stosowanych w korespondencji z monarchami polskimi; do cara rosyjskiego – rzeczowością, a do sułtana tureckiego – pompatyczną dosadnością⁵⁷.

Oprócz listów posłowie otrzymywali instrukcje, których należało ściśle przestrzegać podczas negocjacji. Dokumenty te były sporządzane przez Generalną Kancelarię Wojskową i zatwierdzane podpisem hetmana. Przedstawiały one pokrótce stanowisko rządu hetmańskiego i określały taktykę dyplomatów. Innym rodzajem instrukcji była tzw. informacja, którą można uznać za prywatną instrukcję hetmańską przekazywaną wysłannikowi, którego misja nie miała na celu zawierania jakiegokolwiek porozumienia⁵⁸. Nie były one objęte klauzulą tajności i przekazywano je drugiej stronie do wglądu. Niestety ani listy, ani instrukcje nie pozwalają na poznanie treści najważniejszych tajnych instrukcji, które hetman przekazywał posłom najczęściej ustnie⁵⁹.

Nie zachowały się prawie żadne raporty i relacje ukraińskich posłów, wysłanników i posłańców. W dokumentach dyplomatycznych ważne

56 Na przykład wojewodów kijowskich reprezentujących cara na Ukrainie i będących zwierzchnikami administracji wojewodzińskiej na terenie Lewobrzeża czy – w przypadku Turcji – paszy kamienieckiego (obszerna korespondencja P. Doroszenki z Haliłem paszą).

57 Іван Крип'якевич, Богдан Хмельницький (Львів: Видавництво „Світ”, 1990), 258; Шевченко, *Дипломатична служба*, 93.

58 W takie „informacie” zaopatrzeni byli pierwsi wysłannicy Doroszenki do króla (w tym pierwsza misja J. Petranowskiego) w styczniu 1666 roku.

59 Шевченко, *Дипломатична служба*, 93–95.

miejsce zajmuje korespondencja hetmana z wysłannikami. O tym, że Doroszenko utrzymywał ją, w miarę możliwości, pokazuje nieudane poselstwo kozackie na rokowania z przedstawicielami Rzeczypospolitej w Ostrogu latem 1670 roku. Z drugiej strony misje do Stambułu nie utrzymywały kontaktu z hetmanem, co w przypadku przedłużenia się ich pobytu w stolicy Imperium Osmańskiego często wprowadzało nerwową atmosferę w jego najbliższym otoczeniu. A przypomnijmy, że było to w okresie intensywnych działań dyplomatycznych jednocześnie na kilku kierunkach.

Ważną zmianą w procesie działań dyplomatycznych, jaka pojawiła się w czasach Piotra Doroszenki, było zwiększenie w nim roli obu rad, starszyny i generalnej. W zasadzie większość przypadkach instrukcja, a przynajmniej jej założenia i najważniejsze punkty, była przygotowywana podczas narady starszyny z hetmanem lub na posiedzeniach rad generalnych. Tak się było w przypadku misji na sejmy i do króla w 1666 roku i 1669 roku⁶⁰. Pierwsza z instrukcji została opracowana na odbytej w marcu w Lisiance radzie generalnej, druga zaś (chodzi o poselstwo na sejm koronacyjny) na radzie hetmana ze starszyną. Wysyłając do Stambułu poselstwo na czele z Michałem Radkiewiczem-Portianką i Wyrwą w 1667 roku, treści ich instrukcji hetman omówił na naradzie starszyny generalnej i pułkowników⁶¹. Na radzie generalnej w marcu 1669 roku w Korsuniu przygotowano też instrukcję dla poselstwa do sułtana, na którego czele stanął wspomniany Radkiewicz. W dniach 5–9 października 1666 zebrała się rada starszyny w celu opracowania postanowień układu sojuszniczego z Krymem⁶². Misja Demiana Pilaja do chana krymskiego w pierwszej połowie 1668 roku została przygotowana na naradzie starszyny z hetmanem⁶³. Kiedy w drugiej połowie stycznia 1668 roku w Bohuszowej Dolinie na Lewobrzeżu doszło do spotkania posła carskiego Wasyla Tjapkina z wysłannikami hetmańskimi (brat Piotra Doroszenki, Hrehory i pisarz generalny Łuka Buskewycz), to instrukcja oraz warunki ewentualnego układu z Moskwą zostały omówione i uzgodnione na naradzie z udziałem starszyny i Doroszenki na początku stycznia

60 Крикун, Інструкція послам Війська Запорозького на Варшавський сейм 1666 року”, 205–209; Смолій, *Петро Дорошенко*, 214; Perdenia, *Piotr Doroszenko*, 188–192.

61 Дорошенко, *Гетьман Петро Дорошенко*, 114–116.

62 Wojewoda kijowski P. Szeremietiew do cara, Kijów 27 X 1666, Российский государственный архив древних актов (РГАДА), ф. 210, оп. 12, Столбцы Белгородского стола, д. 596, л. 79-82; Смолій, *Петро Дорошенко*, 122.

63 Konfessata Kozaków z pułku kalnickiego, Czart. rkps 394, k. 209.

1668 roku⁶⁴. Takich przykładów jest więcej i dotyczą zarówno misji do Stambułu, Warszawy czy Bachczysaraju, ale nawet w kontaktach z przedstawicielami cara na Ukrainie, którzy osobiście nie zjawiali się w Czehryniu, ale przysyłali swoich wysłanników.

Niewątpliwie Piotr Doroszenko był bardzo aktywny na arenie polityki międzynarodowej w tej części Europy, co zresztą wymuszał na nim fakt, że próbował odbudować zjednoczony i silny Hetmanat w warunkach narastających sprzeczności między jego sąsiadami – Rzeczpospolitą, Turcją i Moskwą. Dyplomacja odgrywała więc wielką rolę w jego polityce. Zdecydowanie większą niż wojsko. Hetmanat bowiem nie był już takim silnym państwem jak w czasach Bohdana Chmielnickiego. Doroszenko udawało się jednak przez dłuższy czas utrzymać status podmiotu polityki zagranicznej dzięki umiejętnemu rozgrywaniu sprzeczności między sąsiadami oraz wykorzystaniu faktu znaczenia w polityce każdego z nich czynnika ukraińskiego. Ta wielka gra polityczna wymagała sprawdzonych kadr, które były w stanie ją skutecznie realizować. Począwszy od personelu kancelaryjnego po posłów realizujących uzgodnione przez hetmana i elitę władzy cele. Niewiele lub też prawie nic nie wiemy o predyspozycjach poszczególnych dyplomatów. Można założyć, że znaczenie misji wpływało na dobór osoby posła. Jak widać, byli to przedstawiciele elity kozackiej. Fakt kilkukrotnego pełnienia funkcji poselskiej oznaczał, że taka osoba nie tylko wykazała się odpowiednimi umiejętnościami, ale także cieszyła się zaufaniem hetmana kozackiego (Jarema Petranowski, Michał Radkiewicz-Portianka, ale przede wszystkim dyplomaci niższych szczebli)⁶⁵. Ponieważ z powodu braku źródeł trudno jest przyjrzeć się konkretnym postaciom z aparatu dyplomatycznego Doroszenki, to niezwykle cenne są informacje o jednej z postaci, która pełniła tam ważne funkcje. Przypadek jest o tyle ciekawy, że osoba ta nie należała do establishmentu kozackiego. Postacią tą jest Ostafii Astatamty Ginowski⁶⁶.

64 P. Doroszenko do W. Tjapkina, Czehryn 10 I 1668, Акты ЮЗР, т. VI, ред. Николай Костомаров (Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1869), 248; Смолій, *Дипломатія Українського Гетьманату*, 281–282.

65 To ostatnie miało wielkie znaczenie przy misjach mniej oficjalnych, ale równie ważnych dla samego hetmana. Świadczy o tym kilkukrotne powierzanie zadań dyplomatycznych I. Senkewyczowi czy I. Mazepie.

66 Literatura na temat O. Astatemgo Ginowskiego zob. Иван Крип'якевич, „Остафій Астаматій (Остаматенко), український посол в Туреччині 1670-их рр.”, *Україна. Науковий двохмісячник українознавства* 6 (1928): 6-11; Кирилл Кочегаров, „Евстафий Гиновский-Астаматий и османская власть над Правобережной Украиной в 1677–1678 годах”, *Славяноведение* 2 (2017): 64–84.

Jego rodzina pochodziła z Macedonii, którą opuścił ojciec Astamatego, osiedlając się w Rzeczypospolitej⁶⁷. Jego syn, zanim został dyplomatą na służbie Doroszenki, miał „zaraz w młodych latach do wojska Rzeczypospolitej koronnego udawszy się służbę też przez kilka lat traktował”⁶⁸, a nawet pojawić się na dworze hospodara mołdawskiego Bazylego Lupu, gdzie pełnił funkcję pustelnika. W kwietniu 1654 roku Bohdan Chmielnicki mianował go egzaktorem, czyli poborcą ceł granicznych. Mieszkał na pobliżu południowej granicy Ukrainy – w Humaniu – skąd przysyłał raporty do Czehryna. Fakt, że Chmielnicki powierzył mu tak ważną funkcję, świadczy o tym, że Astamaty dobrze znał tę dziedzinę i był człowiekiem zamożnym, ponieważ poborcy ceł faktycznie byli dzierżawcami tych dochodów i od razu wpłacali państwu ustaloną sumę. Mołdawia uchodziła wówczas za kraj o rozwiniętym handlu. Astamaty był najwidoczniej jednym z wybitnych finansistów i Chmielnicki wykorzystał go na potrzeby skarbu wojskowego. Już wtedy przedsiębiorczy Grek łączył działalność handlową z funkcjami wywiadowczo-dyplomatycznymi, o czym świadczy jego korespondencja z września–listopada 1654 roku z Iwanem Wyhowskim. Przekazywał mu różne wiadomości z kozacko-polskiego pogranicza, dotyczące wydarzeń w Mołdawii, Turcji, na Krymie i innych miejscach⁶⁹. To by świadczyło o tym, że miał rozległe kontakty w tych krajach, znał języki i dobrze orientował się w specyfice regionu. Po śmierci Chmielnickiego znalazł się na służbie jego następcy, Iwana Wyhowskiego, i w jego imieniu pojechał w 1659 roku z dwiema misjami dyplomatycznymi do Stambułu. Pierwsza, odbyta w okresie styczeń–kwiecień, zakończyła się powodzeniem, bowiem Astamaty uzyskał od sułtana zgodę na udzielenie przez Chanat Krymski

67 Szczegóły dotyczące ojca oraz początków działalności O. Astamatego (do 1659 roku) podane zostały w akcie jego nobilitacji oraz przywileju na majątek Czarna Kamionka z 1661 roku, *Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652–1673 pp.*, red. Петро Кулаковський (Острого-Варшава-Москва: Print House, 1999), 260–263 (Nobilitacja urodz. Ostafiemu Ginowskiemu, Warszawa 13 VII 1661 r.); 248–250 (Dobra Czarnoia Kamionka szlachetnemu Ostafiemu Ginowskiemu, Warszawa 27 VII 1661 r.). Według tych dokumentów ojciec Astamatego osiedlił się w Rzeczypospolitej i służył w chorągwi Stefana Chmieleckiego. Zginął „w potrzebie halickiej z ordą”.

68 *Ibidem*, 248.

69 O. Astamaty do I. Wyhowskiego, Menków 11 XI 1654 r., Акты ЮЗР, XIV, red. Геннадий Карпов (Санкт-Петербург: Типография Ф. Елеонского и Ко, 1889), 118–119; Крип’якевич, *Богдан Хмельницький*, 245; *idem*, „Остафій Астаматій (Остаматенко)”, 7–8; Лев Заборовский, „Экономические связи России с Балканами в первой половине XVII в.”, w *Связи России с народами Балканского полуострова (первая половина XVII в.)*, red. Борис Флоря (Москва: Наука, 1990), 149–150.

pomocy wojskowej Wyhowskiemu⁷⁰. Druga misja nie powiodła się mimo obiecujących początków, bowiem hetman Wyhowski został obalony we wrześniu 1659 roku⁷¹. 13 lipca 1661 roku za starania o przywrócenie wojska zaporoskiego pod władzę Rzeczypospolitej w 1658 roku oraz za sukces misji do Stambułu, która przyczyniła się do zwycięstwa konotopskiego (7–8 lipca 1659 rok), Astamaty został nobilitowany, a 27 lipca otrzymał dobra Czarna Kamionka w starostwie białocerkiewskim⁷².

Kilka kolejnych lat jego życia pozostaje dla nas zagadką⁷³, ale wiemy, że 3 czerwca 1667 roku został pozbawiony Czarnej Kamionki za przejście „pod pogańską protekcję” razem z innymi zdrajcami. Wspomniana zdrada mogła oznaczać tylko jedno – przejście na służbę tureckiego wasala, prawobrzeżnego hetmana Piotra Doroszenki, któremu wiedza i doświadczenie dyplomatyczne Greka bardzo się przydały⁷⁴. I rzeczywiście, w maju 1669 roku sułtan (przez kajmakama Kara Mustafę Paszę) wydał swój firman przedstawicielowi Piotra Doroszenki, niejakiemu Grekowi Stamatello (Astamatemu), który pozwalał Kozakom utrzymywać własnego rezydenta przy dworze osmańskim⁷⁵. Jednak o działalności naszego bohatera jako rezydenta w latach 1669–1674 nic nie wiadomo.

Możliwe, że jego nominacja pierwotnie nie zakładała stałego pobytu w Turcji albo też działalność rezydentury była okresowo zawieszana z nieznanых powodów, choć znani są inni przedstawiciele Doroszenki, obecni w tym czasie w Stambule (np. Michał Radkiewicz-Portianka w 1669 roku i Hawryło Lisowski w 1674 roku⁷⁶). Z kolei carski rezydent w Rzeczypospolitej w latach 1673–1677, Wasyl Tjapkin, informował, że Astamaty „jest wielkim wiernym przyjacielem Doroszenki, od niego przy dworze tureckim był ów Stomatenko rezydentem przez kilka lat”⁷⁷. Być może pojawił się tam w 1672 roku, gdyż to przypuszczalnie jego miano

70 Było to znaczące, bowiem w tym okresie siły tatarskie miały przede wszystkim wspierać Osmanów w ich walce z Jerzym II Rakoczym w Siedmiogrodzie.

71 Kroll, *Od ugody hadziackiej do Cudnowa*, 143, 186, 215–216, 265; Кочегаров, „Евстафий Гиновский-Астаматий”, 66–67; Бульвінський, „Дипломатичні зносини України”, 133.

72 *Руська (Волинська) метрика*, 260–263, 248–250.

73 Poza jednym śladem, że w połowie 1666 roku miał pełnić służbę na dworze hospodara mołdawskiego Ilii Aleksandrowicza, o czym wspominał w 1677 roku w swoich listach do carski rezydent w Warszawie, Wasyl Tjapkin.

74 Miasteczko Kamionobrod urodz. Teterze prawem lennym, Warszawa 3 VI 1667, *Руська (Волинська) метрика*, 401–403.

75 Zob. przyp. 47.

76 Крип’якевич, „Остафій Астаматій (Остаматенко)”, 9.

77 W. Tjapkin do poselskiego prikazu, Warszawa 3 III 1677, РГАДА, ф. 79, оп. 1, кн. 182, л. 92; Кочегаров, „Евстафий Гиновский-Астаматий”, 67.

na myśli, informując, że wiosną tego roku pojechał do sułtana poseł hetmański „Afanasji Wołoszyn”⁷⁸.

W 1672 roku, po zajęciu przez Turków Podola, Astamaty (jako jeden z kilku przedstawicieli środowiska kozackiego) został wynagrodzony przez Osmanów nadaniem na własność Szarogrodu. Majątek ten utracił w 1673 roku, kiedy Jan Sobieski wyzwolił część miast podolskich spod władzy osmańskiej, w tym także Szarogród⁷⁹.

W kolejnych latach Astamaty ponownie pełnił misje dyplomatyczne w Turcji. W sierpniu 1674 roku, kiedy armia sułtańska wtargnęła na Braclawszczyznę, pojawiły się informacje, że wraz z pułkownikami Hehorym Hamalią i Ostafig Hoholem znajdował się przy wojsku tureckim, nakłaniając tamtejsze miejscowości do przejścia pod władzę sułtana⁸⁰. W listopadzie tego roku w imieniu Doroszenki prosił wezyra o pomoc przeciwko Moskwie i Rzeczypospolitej, jednak bezskutecznie („wezyr mu powiedział, że nie możemy dać żadnej rady, wy lepiej wiecie, jak postępować”)⁸¹. W maju 1675 roku szpiedzy moskiewscy donosili zaś o przybyciu do obozu Doroszenki pod Kaniowem jego rezydenta w Stambule, Astamatego⁸². W czerwcu 1675 roku z polecenia hetmana nasz bohater znalazł się w składzie delegacji kozackiej wysłanej do udziału w pokojowych negocjacjach polsko-turecko-krymskich w Manaczynie (Podole). Przedstawiciele Doroszenki nie zostali jednak do nich dopuszczeni i musieli zadowolić się informacjami o przebiegu rozmów przekazywanymi przez wezyra chańskiego.

W 1676 roku Doroszenko ponownie wysłał Astamatego na dwór osmański, gdzie ten zdołał uzyskać audiencję u sułtana⁸³. O zadaniach powierzonych Grekowi możemy wnioskować jedynie na podstawie uniwersału królewskiego wydanego w czerwcu 1676 roku. Głoszono w nim, że hetman prawobrzeżny stara się o potwierdzenie sułtańskiej „protekcji”, tłumacząc swoje poddanie się „Moskwie” tym, że nie otrzymał na czas pomocy ze strony Osmanów. Doroszenko prosił o politycz-

78 Zob. przyp. 36.

79 *Żródła do poselstwa Jana Gnińskiego, wojewody chełmińskiego do Turcji w latach 1677–1679*, red. Franciszek Pułaski (Warszawa: Nakładem Świdzińskich i Ordynacyi Krasieńskich, 1907), 465.

80 Смолий, *Петро Дорошенко*, 525.

81 РГАДА, ф. 79, оп. 1, кн. 166, л. 546v, 591v; Кочегаров, „Евстафий Гиновский-Астаматий”, 68.

82 Sędzia pułku niżynskiego F. Zawadzki do I. Samojłowicza, Kaniów 13 VII 1675 r., Акты ЮЗР, XII, 115–116.

83 Raport Kunickiego z pobytu w Jassach, 3 IV 1676 r., *ibidem*, 570–571; Крип’якевич, „Остафій Астаматій (Остаматенко)”, 9–10.

ne i wojskowe wsparcie, obiecując oddanie pod władzę Stambułu także Ukrainy Lewobrzeżnej⁸⁴.

Po upadku we wrześniu 1676 roku Piotra Doroszenki Astamaty związał się z nowym hetmanem z ramienia Turcji – Jerzym Chmielnickim, stając się jego prawą ręką i głównym doradcą. Perejaśławski Kozak Fiodor Jakowienko, który towarzyszył rosyjskiemu posłowi Afanasijowi Porosukowowi w Turcji w 1678 roku, twierdził, że „hetmanowanie Chmielnickiego zaczęło się od Stamatienki”⁸⁵. Pozostał w służbie dyplomatycznej i odegrał jeszcze swoją rolę jako jego przedstawiciel w czasie negocjacji polsko-tureckich w Stambule w 1677 roku. Tam z jednej strony dbał o interesy kozackiego regimentarza, a z drugiej pełnił przy dworze osmańskim funkcję eksperta od spraw ukraińskich. Misja ta zakończyła się porażką, bowiem Porta nie zgodziła się na żadną z propozycji stawianych przez Chmielnickiego przy okazji rokowań z Rzeczpospolitą (takich jak np. powiększenie terytorium Hetmanatu o pozostałe ziemie ruskie: Ruś Czerwoną, Wołyn, ziemie chełmską, a nawet... Podole). W 1678 roku Astamaty, powróciwszy z misji w Stambule, znajdował się przy wojskach tureckich oblegających Czehryń, ale już po zakończeniu tej wyprawy, jesienią tego roku, został zabity – podobno osobiście – przez hetmana, który w ten sposób miał się zemścić za to, jak był przez niego traktowany⁸⁶.

Tak rozległa działalność jednej osoby nie pozostała niezauważona przez współczesnych. I mimo że Astamaty nie należał do elity kozackiej, to niewątpliwie Piotr Doroszenko cenił go za wierność i za jego talenty. Wasyl Tjapkin w marcu 1677 roku, donosząc z Warszawy do Moskwy o wydarzeniach w Imperium Osmańskim, tak charakteryzował Astamatę: „wielki i groźny zdrajca i najprzebieglejszy ze wszystkich narodów. Zna różne języki w wystarczającym stopniu”. „Na Ukrainie nie tylko starszyzna, ale i pospólstwo całe go zna i zna jego imię” – dodawał rezydent, uważając, że „trzeba by pilnie tego zdrajcę pojmać rozumnymi sposobami, tajnie i wszelkimi fortelami, kiedy tylko wróci na Ukrainę”⁸⁷. Dyplomaci Rzeczpospolitej z Janem Gnińskim na czele, udający się do Stambułu na rokowania w 1677 roku, podczas pobytu w czerwcu w Jassach zauwa-

84 Uniwersał Jana III Sobieskiego, Jaworów 25 VI 1676 r., Janusz Woliński, „Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676, cz. X”, *Studia i materiały do historii wojskowości* 16/1 (1970): 292.

85 Акты ЮЗР, т. XIII, ред. Николай Костомаров (Санкт-Петербург: Типография А.М. Котомина и Ко, 1884), 603.

86 Кочегаров, „Евстафий Гиновский-Астаматий”, 69–79.

87 W. Tjapkin do poselskiego prikazu, Warszawa 3 III 1677, РГАДА, ф. 79, оп. 1, кн. 182, л. 92–93.

żyli, że w mieście mieszka wielu Ormian, Greków i Żydów, którzy nie tylko dostarczają Turkom informacji o Podolu i Ukrainie, ale i wspierają umacnianie ich władzy na tych terenach. Na pierwszym miejscu spośród nich wymieniano właśnie Astamatego. „Z nikogo tedy większa nie będzie przeszkoda do traktatów jako z tego złego człowieka” – pisał o nim autor dziennika poselstwa polskiego⁸⁸. Potwierdzały to późniejsze wzmianki, z których wynikało, że Greka obarczano winą za niekorzystne uregulowanie kwestii granic w traktacie polsko-tureckim.

Niewątpliwie Ostafii Astamaty był zdolnym dyplomatą. Znajomość języków, liczne kontakty ze społecznością grecką i ormiańską na terenie Turcji, łatwość w nawiązywaniu kontaktów (jednym z jego promotorów tureckich był Kara Mustafa, który powierzył mu zadanie pilnowania mianowanego już hetmanem Jerzego Chmielnickiego), energia i pomysłowość (znany przypadek wkupywania się w łaski poselstwa Gnińskiego, kiedy reprezentował interesy ich przeciwnika, Chmielnickiego) czyniły go cennym współpracownikiem hetmana Doroszenki. Z racji swojego niekozackiego pochodzenia i niepełnienia urzędu, który dawałby mu przynależność do starszyny kozackiej, nie miał zleczanych samodzielnych misji o reprezentacyjnym charakterze. Powierzano mu zadania mniej ważne, ale zapewne też o znacznej skali trudności. Stał się swojego rodzaju ekspertem od spraw tureckich.

Badając aparat dyplomatyczny Piotra Doroszenki, można zauważyć, że z jednej strony wypracowane w czasach Chmielnickiego zasady (kwestia powierzania ważnych misji osobom o znacznym statusie w szeregach starszyny kozackiej, formularze korespondencji dyplomatycznej) nie uległy zmianie. Dyplomacja Doroszenki korzystała z doświadczeń wielkiego poprzednika, wzorów wypracowanych w jego czasach. Z drugiej zaś strony w czasach Doroszenki rośnie rola kozackiej elity władzy w procesie kreowania polityki zagranicznej Hetmanatu i ustalania celów poszczególnych misji. Wzrasta też rola niższych rangą dyplomatów na służbie hetmana, który prowadził równie aktywną jak Bohdan Chmielnicki politykę zagraniczną. Nowością, która pojawiła się w omawianym czasie, jest instytucja rezydentów przy dworze sułtańskim, co było związane nie tylko z inicjatywą strony osmańskiej, ale także potrzebą utrzymania stałych kontaktów z Portą. Nadal jednak brak źródeł nie pozwala na znacznie bardziej pogłębioną analizę tego sfery działalności państwa kozackiego. Brakuje informacji na temat przebiegu poszczególnych misji, strategii działań posłów a także opinii na temat dyplomatów w służbie Hetmanatu. Naszą wiedzę na te tematy mogło poszerzyć zbadanie

88 *Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego*, 10.

archiwów wiedeńskich, paryskich i weneckich, w których znajduje się korespondencja ambasadorów tych dworów w stolicy Turcji.

Polityka zagraniczna Piotra Doroszenki nie przyniosła spodziewanych sukcesów. Nie udało się mu ani zjednoczyć obu części Ukrainy, ani wywalczyć statusu niezależnego państwa pod opieką Turcji. Niepowodzeniem zakończyły się negocjacje z Rzeczpospolitą na temat statusu Ukrainy opartego na rozbudowanej o nowe, korzystne dla Hetmanatu warunki unii hadziackiej. Prawobrzeże zostało podzielone między Portę a państwo polsko-litewskie oraz spustoszone w wyniku prowadzonych na jego terytorium działań wojennych. W miarę jak słabły pozycja hetmana na arenie międzynarodowej i możliwości mobilizacyjne jego sił wojskowych, malała także pozycja Hetmanatu w relacjach międzypaństwowych. Z roli podmiotu w polityce zagranicznej tej części Europy stał się on obszarem, o którym decydowali sąsiedzi, a przede wszystkim najważniejszy gracz – Imperium Osmańskie. Przestało się ono liczyć z Doroszenką, kiedy przekonało się, że nie jest on już cennym sojusznikiem sułtana w walce o hegemonię w tej części kontynentu. Manewrując między silniejszymi od niego sąsiadami, starał się hetman wywalczyć Ukrainie miejsce w szeregu innych państw regionu. W miarę jednak słabnięcia potencjału militarnego państwa kozackiego, utraty przez hetmana poparcia miejscowej ludności, a także wykorzystania przez sąsiadów (Rzeczpospolitą i Moskwę) opozycji antydoroszenkowskiej i siły swoich armii, malały szanse na realizację tego zadania. W tych okolicznościach aparat dyplomatyczny na jego służbie nie był w stanie zapobiec temu procesowi.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych:

- Zbiór Branickich z Suchej, syg. 33/45
- Libri Legationum, syg. 25

Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Pinoccich, rkps 16

Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, rkps 394, 2577

Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, rkps 1957

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут рукопису (НБУВ ІР), ф. II, спр. 13489, спр. 15425-15487

Российский государственный архив древних актов (РГАДА):

- ф. 79, оп. 1, кн. 166, кн. 182;
- ф. 210, оп. 12, Столбцы Белгородского стола, д. 596;

Źródła drukowane

- Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России*, т. VI, red. Николай Костомаров (Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1869); т. VIII, red. Николай Костомаров (Санкт-Петербург: Типография В.В. Пратц, 1873); т. IX, red. Николай Костомаров (Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1877); т. XI, red. Николай Костомаров, Геннадий Карпов (Санкт-Петербург: Типография М. Эттингера, 1879); т. XII, red. Николай Костомаров (Санкт-Петербург: Типография брат. Пантелеевых, 1882); т. XIII, red. Николай Костомаров (Санкт-Петербург: Типография А.М. Котомина и Ко, 1884); т. XIV, red. Геннадий Карпов (Санкт-Петербург: Типография Ф. Елеонского и Ко, 1889).
- Woliński Janusz, „Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676, cz. VIII”, *Studia i materiały do historii wojskowości* 15/1 (1969), 271–290.
- Woliński Janusz, „Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676, cz. X”, *Studia i materiały do historii wojskowości* 16/1 (1970), 275–302.
- Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, I/1, red. Franciszek Kluczycki (Kraków: Drukarnia „Czasu”, 1880).
- Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652–1673 pp.*, red. Петро Кулаковський (Острог–Варшава–Москва: Print House, 1999).
- Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657*, red. Іван Крип'якевич, Іван Бутич (Київ: Видавничий дім „Альтернативи”, 1998).
- Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego, wojewody chełmińskiego do Turcji w latach 1677–1679*, red. Franciszek Pułaski (Warszawa: Nakładem Świdzińskich i Ordynacyi Krasińskich, 1907).

Książki i monografie

- Дорошенко Дмитро, *Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності* (Нью-Йорк: The Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., Inc, 1985).
- Федорук Ярослав, *Віленський договір 1656 року: Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття* (Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2011).
- Флоря Борис, *Россия и Левобережное гетманство в конце 60-х – начале 70-х годов XVII в.* (Москва: Индрик, 2024).
- Флоря Борис, *Русское государство и его западные соседи (1655–1661 гг.)* (Москва: Ин-дрик, 2010).
- Флоря Борис, *Внешнеполитическая программа А. Л. Ордина-Нащокина и попытки ее осуществления* (Москва: Индрик, 2013).
- Горобець Віктор, *Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654–1665* (Київ: Інститут історії України НАН України, 2001).
- Горобець Віктор, *Гетьман Брюховецький. Життя у славі, владі та ганьбі* (Київ: Парламентське видавництво, 2019).

- Горобець Віктор, *Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України* (Київ: Інститут історії України НАН України, 2009).
- Iorga Nicolae, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV (Gotha: Friedrich Andreas Perthes Aktiengesellschaft, 1911).
- Яковлева Тетяна, *Гетьманищина у другій половині 50-х років XVII століття. Причини і по-чаток Руїни* (Київ: Основи, 1998).
- Козаченко Анатолій, *Органи державної влади і управління України другої половини XVII ст.* (Харків: Національна Юридична Академія України імені Ярослава Мудрого, 2001) [rozprawa doktorska na prawach rękopisu].
- Крип'якевич Іван, *Богдан Хмельницький* (Львів: Видавництво „Світ”, 1990).
- Kroll Piotr, *Od ugody hadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwą w latach 1658–1660* (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2008).
- Оглоблин Олександр, *Гетьман Іван Мазепа та його доба* (New York–Paris–Toronto: ODFFU, Inc; Canadian League For Ukraine's Liberation, Inc, 1960).
- Perdenia Jan, *Piotr Doroszenko a Polska* (Kraków: Universitas, 2000).
- Смолій Валерій, Степанков Валерій, Горобець Віктор, Чухліб Тарас, *Дипломатія Українського Гетьма-нату в міжнародних політичних комбінаціях раннього нового часу* (Київ: Інститут історії України НАН України, 2022).
- Смолій Валерій, Степанков Валерій, *Петро Дорошенко. Політичний портрет* (Київ: Темпора, 2011).

Czasopisma

- Бульвінський Андрій, „Дипломатичні зносини України в період гетьманування Івана Виговського (серпень 1657–серпень 1659 рр.)”, *Український історичний журнал* 1 (2005): 125–138.
- Dąbrowski Jarosław, „Próby rozwiązania konfliktu kozackiego w latach 1648–1672 przez polskie elity polityczne”, *Соціум. Альманах соціальної історії* 7 (2007): 143–160.
- Джиджора Іван, „До історії Генеральної Військової Канцелярії”, *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка* 107 (1912): 39–51.
- Dorošenko Dmytro, Rypka Jan, „Hejtman P. Dorošenko a jeho turecká polityka”, *Časopis Národního Musea* 1-2 (1933).
- Григор'єва Тетяна, „Якості та функції дипломата у ранньомодерний період в уявленнях теоретиків та у практичних інструкціях послам з Речі Посполитої до Османської імперії в XVII ст.”, *Соціум. Альманах соціальної історії* 4 (2004): 27–38.
- Григор'єва Тетяна, „Турецьке підданство гетьмана Петра Дорошенка, умови та церемоніал його визнання”, *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка* 270 (2017): 449–475.

- Кочегаров Кирилл, „Евстафий Гиновский-Астаматий и османская власть над Правобережной Украиной в 1677–1678 годах”, *Славяноведение* 2 (2017): 64–84.
- Крип’якевич Іван, „Остафій Астаматій (Остаматенко), український посол в Туреччині 1670-их рр.”, *Україна. Науковий двухмісячник українознавства* 6 (1928): 6–11.
- Kroll Piotr, „Między Warszawą, Moskwą a Stambułem – polityka zagraniczna Piotra Doroszenki w latach 1670–1672”, *Textus et Studia* 4 (2024): 165–197.
- Чухліб Тарас, „Відповідь Українського гетьманату на російсько-польські домовленості в Андрусові 1667 р.”, *Україна в Центрально-Східній Європі* 3 (2003): 193–206.

Rozdziały w monografiach

- Горобець Віктор, „Українська зовнішня політика напередодні та в часи війни з Російською державою (1657–1659 рр.)”, в *„Істину встановлює суд історії”. Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка, том 2. Наукові студії*, red. Валерій Смолій (Київ: Інститут історії України НАН України, 2004), 233–275.
- Grygorieva Tetiana, „Ottoman Protection of Cossack Ukraine under Hetman Petro Doroshenko: Between Legal Aspects and Actual Practice”, w *Tributaries and Peripheries of the Ottoman Empire*, red. Gábor Kármán (Leiden–Boston: Brill, 2020), 236–249.
- Колодзейчик Даріюш, „Tertium non datur? Турецька альтернатива в зовнішній політиці козацької держави”, в *Гадяцька унія 1658 року*, red. П’авел Сохань (Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2008), 67–80.
- Крикун Микола, „Інструкція послам Війська Запорозького на Варшавський сейм 1666 року і відповідь на неї короля Яна Казимира”, w *idem, Між війною і радою Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII століття. Статті і матеріали* (Київ: Критика, 2006), 205–248.
- Крикун Микола, „Корсунська козацька рада 1669 року”, w *idem, Між війною і радою Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII століття. Статті і матеріали* (Київ: Критика, 2006), 249–282.
- Ostapchuk Victor, „Cossack Ukraine in and out of Ottoman orbit, 1648–1681”, w *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, red. Gábor Kármán, Lovro Kunčević (Leiden–Boston: Brill, 2013), 123–152.
- Степанков Валерій, „Острозька комісія 1670 року: Передумови, хід, наслідки”, в *Україна крізь віки: Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смолія*, red. Олександр Онищенко (Київ: Інститут історії України НАН України, 2010), 481–512.

Stolicki Jarosław, „Elity Rzeczypospolitej wobec Kozaczyzny w latach 1669–1670”, w *Україна та Росія: проблеми політичних і соціокультурних відносин*, red. Валерій Смолій (Київ: Інститут історії України НАН України, 2003), 252–266.

Шевченко Фёдор, „Дипломатична служба на Україні під час Визвольної війни 1648–1654 рр.”, w *Історичні джерела та їх використання*, red. Иван Лукич Бутич (Київ: Наукова думка, 1964), вип. 1, 81–112.

Лев Заборовский, „Экономические связи России с Балканами в первой половине XVII в.”, w *Связи России с народами Балканского полуострова (первая половина XVII в.)*, red. Борис Флоря (Москва: Наука, 1990), 138–193.

